

Prøve af Sønderjyllands folkesagn.

Meddelt af Axel Olrik.

Gennem længere tid har jeg samlet sønderjyske folkesagn af bøger, blade, skrevne optegnelser, ved venners hjælp og på egne rejser — med det mål at kunne udgive en fyldig samling af Sønderjyllands danske folkesagn. Men inden jeg offentliggør den, vil jeg gjerne henvende mig til en videre kreds, for mulig at få yderligere bidrag, mens det endnu er tid.

I den prøve, der meddeles her nedenfor, gives allerforrest en række optegnelser af en enkelt slægts historie, således som den i mundtligt minde er nået til den nuværende ejer af fædrengården. Den giver i det små et billede af bondestandens liv gennem tiderne med skiften af gode og slette tider i en vekslen, som ligger udenfor den enkeltes magt, udnyttelsen af nye hjælpekilder og indkomsten af nye skikke eller nye nydelsesmidler. Stærkest vil man få indtryk af den jævne styrke, der holder ud i godt og ondt, af den rolige selvsikkerhed, der véd at gøre sig gældende uden at trænge på; nu og da — i bevægede øjeblikke — får den sluttede kraft udbrud i voldsom men viljebestemt handling. Helt i baggrunden ser vi tålmodet, holdende ud i tjeneste for andre (18 års tjeneste i soldatertrøjen, og frivilligt!). Ind imellem maler sagnet både sin idyl og sit genrebillede af godgörenhed mod arbejdsfolket og af husbonden i hans velstand og fedme; men tillige går der i denne bondeslægt på den enlige hedegård en samlet understrøm af sjælelig finfølelse, der allermest præger ethvert forhold imellem mand og kvinde, lige fra den første tragiske fortælling, der på sølsom måde fremstiller sin kyskhedsmoral som følge af fælles rådslagning, og indtil det kvindelige skælmeri i den sidste. — Jeg har også andre sådanne slægtsoptegnelser, rige på ejendommelige og farverige træk; men kunde jeg ved disse meddelelser kalde endnu flere frem, var det endnu des bedre. Hvad der bør optegnes, er både minderne om forfædre, således som de huskes i de enkelte slægter, og om de ejendommelige folk, der endnu huskes på deres hjemegn, selv om de nulevende aldrig har set dem, og tillige minderne om folkets livsvilkår i svundne tider. Til prøve

giver jeg et par småstykker om vilde dyrs forekomst i ældre tid men jeg har andre optegnelser om gammelt landbrug og gamle festsikke, om ildebrand og om øvrighed, osv. — om intet dog så meget, at jeg ikke må ønske endnu langt mere, førend samlingen i udvalgt og ordnet skikkelse, kan gives den læsende almenhed i hænde.

*En bondeslægt på Lerskov. — Svenskekrigen. —
„Jeg gir bondedask.“*

Det længste, man kan huske tilbage her på Lerskov, det er til Svenskekrigens tid. Min fader har fortalt om det: Hans Jepsens datter, en ung pige der hedte Maren, hun blev forfulgt af en svensk rytter, der vilde tage hende med vold. Hun flygted ud på mosen. Og så spurgte hun en mand, som stod der og arbejded, hvad hun skulde gøre, om hun skulde springe ud i en törvegrav. Han sagde „spring!“ — og så sprang hun¹⁾).

Den gang var der fem gårde i Lerskov. Men i den tid derefter er de fleste familier flyttet bort eller død af sygdom. Det var jo krigsår og dårlige tider.

Nis Jendresen var den første, der sad ene i Lerskov²⁾. Han var gift med Else Jörgensdatter. Det er fortalt, at da han friede til hende, betingede hun sig, at hun vilde ikke trille törv ud. Han svarede: „Du behøver ikke at trille flere törv ud, end jeg graver!“ Hun var en dygtig

¹⁾ Hermed kan man sammenligne en optegnelse i Østerløgum sogns ældste kirkebog: „Den 3. december 1644 blev begravet Hans Jepsens datter udi Lerskov, som blev fundet druknet i et törved'ge på Lerskov mark af frygt for Svenskerne.“

²⁾ Han var ifølge kirkebogen født 1701, blev gift 1737 og døde 1762. Hans kone overlevede ham i 16 år og blev 69 år gammel.

kone. En ma i Søndertoft kaldes endnu Elsesmaj efter hende; det store jorddige om Nørrekær, hvoraf der endnu er spor, lod hun bønderne i Genner sætte til betaling for törvejord. Gennerboerne gravede da en uhyre mængde törv, de havde deres lade nede ved Kallesdal; sådan fik de på Lerskov penge til de store skatter, de skulde udrede for alle byens fem gårde. Det var også hende, der bragte bier hertil. Hun lod sætte de fine messingdörhamre, som var paa Lerskov indtil branden 1846. Om ham er det fortalt, at han engang lod de ord falde, at han kunde ikke vide, hvor pengene i fattigblokken blev af (som præsten bestyrede). Pastor Mayland fik det da ordnet sådan, at der blev valgt otte mænd til at være med at uddele pengene. Det er dem, der siden er blevne til tolvmandsråd.

Nis Jendresen havde kun to døtre, Maren og Gunder. Af dem var Maren svagsindet eller enfoldig. Gunder blev gift med Hinrik Jörgensen fra Nybbøl i Jordkær sogn. Det var den første hjemmevielse, der fandt sted, og der var ved bryllupet sat borde i Vandsig toft. Det var første gang, der blev drukket te her på egnen.

Hans fader var Jörgen Jepsen i Nybbøl; det var da min oldefaders fader. Der fortælles, at han var en gang i Slesvig, og der så han på noget eksersits. Så var der en underofficer, en fægtemester tror jeg, han underviste i fægtning. „Æ skulde kun ha haft min gammel slire,“ sagde han, „der hænger hjemme ved min seng, så skulde æ nok ha hjulpen dig din i skede.“ Så forlangte de af ham, at han skulde prøve at slas med fægtemesteren. Han vilde ikke hæ været til det; men de blev ved med ham, og han kunde ikke blive fri. Så begyndte de at slås.

„Æ gör int sådan kokspring,“ sagde han, „æ gir bunndøger!“ og så hugged han æ fægtmester en arm af. Derfor måtte han så i tugthus et fjærdingårs tid.

Hinrik Jörgensen var ikke som han, men en meget alvorlig mand. Han skrev den bog helt fuld af salmer, som jeg har; smukt skrevne og en del ligesom prentet. Min moder kunde huske gamle Hinrik Jörgensen; han havde en sort kalot og en grøn kamisol — sagde hun — der nåede helt ned til æ knokler. Han havde det ellers ikke let; to gange døde alt kvæget bort af pest, han fik kun reddet et par køer, der stod i et hul i heden. Men efterhånden fik han jo gården dreven op; det var en tid, hvor man arbejded stærkt, og han havde hans fire sønner til hjælp. Törven solgte han til folk fra omegnen; han tog mere end 1000 mark ind for törvejord. Gamle folk fortæller, hvordan han gik ud med en kurv med små pandekager og traktered dem, der arbejded på mosen.

Han havde mange børn, men de fleste døde af sygdom. Nis Hinriksen, min faders fader, fik gården efter ham, og brødrene fik penge i arv. Men han var ingen dygtig mand. Han kunde ikke betale skatterne, og så blev gården sat til auksjon; men der var ingen, der vilde tage den for restancerne. Så blev det gjort om, og 4 tiendedele af jorden blev lagt ud til plantage, og skatterne gjort så meget mindre, för han vilde tage den i fæste. Hvornår den egenlig var bleven fæstegård, det véd jeg ikke; der var en gang, da så mange gårde skyldte for skat, og ejerne tog dem i fæste.

Ja den gang havde de det usselt. De dyrked kun rug og tarre (boghvede), én indtægt med rug og to med tarre, og havde kun lidt og dårligt hø. De havde 8 heste,

men om foråret var de så afkræftede, at de ikke kunde trække en vogn til mølle. De brugte 4 heste for hver plov, og 6 når de pløjede grøn jord.

Hans kone tjænte på gården, för han fik hende; og hun var lidt af familien. En gang, da han var ung, kom der besøg, og der var en kön ung pige, som han viste rundt på gården; da stod hun Lisbet ved vandtruget. „Ja den gang tænkte du nok ikke, du skulde ha den lille, der stod ved æ vandtrug“, sådan drilled hun ham siden.

Under krigen med Englænderne var her strandvagt. Gamle Nis Hinriksen her i gården, og så Jens Bundesen i Genner, de var officerer; hans sabel som löjtnant havde vi endnu på gården, indtil det hele brændte op. Og han havde dog ikke været soldat; for de var fire brødre, og så var der én, som blev derinde og tjænte for dem alle; tilsammen havde han været soldat i 18 år. — Jeg kan huske gamle Nis Hinriksen. Han sad og var så tyk, at han næppe kunde få sine hænder sammen på brystet. Men som ung var han sådan, at han kunde spænde om livet med hans to hænder.

Gamle Nis Hinriksen var pietist, ligesom hans fader, og han stemte jo ikke godt med Peter Kier, da de först havde fået ham til sognet; men i tidens løb kom de til at forstå hinanden bedre¹⁾.

¹⁾ Præsten Peter Kier, selv en bondesön fra Østerløgum, var en af de betydeligste mænd af den rationalistiske retning. 1802 blev han valgt præst i sit fødesogn, og han døde der 1834. Han kom i svogerskab til Nis Hinriksen på Lerskov, idet hans datter blev gift med dennes sön; hun blev moder til gårdens nuværende ejer.

Ulve og deres udryddelse.

„Min bedstefader (født 1735) fortalte, at i hans ungdom kom han en gang over Ellum banker (ved Løgumkloster), da der nylig havde været klapjagt i Draverskov; og der så han 14 ulve hængende i en dertil oprejst galge.“

I Borrig (Brede sogn), har gamle folk fortalt, gik der en hoppe med sit føl hildet i en fenne tæt ved byen. Om morgenen da man kom til den, stod den med forbenene, som var hildede sammen, således, at et ben var på hver side af ulvens hals og hilden over denne. Ulven var kvalt, men den havde ædt alt kødet af hoppens ene fod, uden at det tro dyr flyttede den. Føllet stod uskadt bagved sin moder.

En mand fra Åspe, Peder Andersen (hvis datter har fortalt dette), gik som ung på landevejen mellem Åspe og Bredebro. Med ét blev han en meget stor hund vár, som glør så hæsliq på ham. Den blev siddende og han stående i liden afstand. Da det var i rughøsten og mange folk på marken, som så dette, kom de løbende med leer og river bujende og skrigende; da tog dyret flugten ud ad Draverskov til. Det var en stor vild ulv, den sidste, der blev set der på egnen.

Jamme snoge.

I forrige tider skal der have været så mange snoge på østkanten af landet (og det er der nok endnu), at de krøb omkring i husene på heden og havde bolig i sengene. Der fortælles, at i Åndholm ved Østerløgum var der et par folk, som stadig om dagen var på arbejde på mosen; imens lod de deres små børn være ene hjemme, og de satte mælk og brød til dem. Nu hændte det sig, at for-

ældrene kom hjem för end sædvanlig; men hvor forbavsede blev de ved at se börnene tilligemed en stor snog omkring mælkebrødsskålen. Snogen drak begærlig mælken, men et af börnene slog den med skeen over hovedet og sagde: „Vil do tøj mæ a æ brækker?“ De fik da at vide, at den var deres jævnlige selskab og så tam som en hund.

Opfordring.

Jeg beder sønderjyske mænd og kvinder at række hånd med til — så fuldstændig som muligt — at få deres hjemstavns folkesagn optegnede.

I disse småfortællinger, der er nedarvede fra forfædre, har de svundne tiders tænke måde afspejlet sig så tro skyldigt og derfor så klart som på intet andet område. Samlede til ét giver sagnene et billede af Sønderjyllands historie, således som den har tegnet sig for den sønderjyske befolkning. Og ligeledes giver en anden kreds af sagn — om underboer, ellefolk og gengangere — et billede af folkets ældgamle religiøse tænke måde, hvis rod er i selve hedenskabets tid.

Indsamlingen og granskningen af folkesagn tilhører de sidste hundrede år, — den tid hvor folkenes nationale særpræg og nationale ret er trådt så stærkt i forgrunden. For hvert enkelt folk har det været en æressag at få sine fortidsminder lagt frem og at stille deres ejendommelige æmner og karakter i klart lys. Allermest er her grund dertil for en folkestamme, der med fast vilje fordyber sig i sin nationale ejendommelighed for derigennem at udholde det hårde tryk udefra.

Der er allerede samlet så meget af disse sagn, at der er udsigt til, at man kan give det sønderjyske folk en rig bog af dets fortidsminder. Noget af det findes trykt på forskellige steder; for enkelte egne er der udgivet småsamlinger af sagn. I Svend Grundtvigs optegnelser findes meget, som de ældste elever på Rødding højskole og andre har sendt til ham i sin tid. Og i senere år er en del blevet optegnet.

Af gamle historiske sagn og om overnaturlige væsner har jeg på den måde meget; men yderligere oplysning om mangt og meget er kærkomment. Hvor langt omkring kender man f. eks. fremtidsspådomme om verdens sidste tid eller om Holger Danske? — Især vil jeg dog bede om, at man nedskriver fortidsminderne fra en noget nyere tid, de sidste hundred år, eller så (dog forud for 1848 og alle nulevendes personlige oplevelser): alle de sagn fra bedstefædres og oldefædres tid om de mærkelige personer eller optrin, der er kendte indenfor den enkelte slægt og den enkelte egn, om bønder, om stærke mænd, om embedsmænd, præster osv., og ligeledes minderne om den enkelte egns tilstand og daglige liv. Når mange giver deres bidrag, selv om det måske bliver lille, og sætter en ære i, at deres minder ikke skal mangle i den fælles samling, kommer det hele til at udgøre et stort og rigt billed af forfædrenes liv.

Jeg beder dem, der vil skrive sådant op, at de vil mærke sig følgende:

1) Skriv så vidt muligt, således som man fortæller, uden at prøve på fint eller pynteligt udtryk.

2) Skriv op ved hvert sagn, hvem der har fortalt det, eller om det er kendt af mange på det sted. (Disse

navne bliver ikke nævnt offentlig, men er til oplysning for udgiveren.)

3) Skriv hellere for mange fortællinger end altfor få.

4) Skriv så vidt mulig på løse blade, hvert sagn på et blad for sig.

5) Send det enten til mig selv (Dr. Axel Olrik, København V) eller til sprogforeningens sekretær eller til udgiverne af „Sønderjyske årbøger“.

Jeg kan ikke slutte uden at bringe en tak til dem, der tidligere har fortalt mig eller tilsendt mig deres hjemstavns folkesagn. Jeg beder dem bevare deres kærlighed til fortidsminderne og arbejde for dem. Og jeg ønsker dem mange efterfølgere og medhjælpere i den smukke gerning.

Axel Olrik.
